

К. Г. Валькова,
аспірантка

УДК 821.161.1-94: 111.1

Картина світу в подорожніх нарисах Іллі Ільфа та Євгена Петрова «Одноэтажная Америка»

У статті розглядається картина світу, відтворена у подорожніх нарисах Іллі Ільфа та Євгена Петрова. Основний акцент зроблено на аналізі географічного і психологічного просторів, як провідних категорій, що дає уявлення про картину світу у цих нарисах.

Ключові слова: картина світу, простір, контраст, Ілля Ільф, Євген Петров, Америка.

Картина світу як ментальна платформа публіцистичної комунікації піддається реконструкції при дослідженні культури того або того народу як своєрідної цілісності [1, 13]. «Культура как социальный феномен в своих пространственно-временных характеристиках и значениях предстает как проблема перед современным человеком. Именно в культуре сосредоточены коренные человеческие проблемы. Здесь человек пытается раскрыть цель и смысл своего подлинного бытия, возможности реализации своего личностного существования» [2, 4]. Щоб зрозуміти цю тезу, маємо звернутися як до своєї сучасної культури народу, так і до інших культур.

Чим ширший людський світогляд, чим глибша сфера інтересів особистості, тим більше у неї шансів побачити та зрозуміти свою культуру у всій різноманітності. Знання, образи, спогади та враження, отримані від міжкультурного діалогу, як мозаїка, вибудовуються в картину світу. Г. Д. Гачев пише, що «задача познання національних особенностей трияко важна: и практически, для взаимопонимания народов при контактах; для самопознания народа: что есть «я» в отличие от «другого»; наконец, теоретически: что есть «мы», человек вообще, по истине и существу, и что ему подлинно нужно, то есть через варианты – познать Инвариант» [3].

Аналіз картини світу в подорожніх нарисах Іллі Ільфа та Євгена Петрова дозволить зрозуміти базову модель публіцистичної комунікації.

Термін «картина світу» («образ світу», «модель світу») використовують не тільки дослідники масових комунікацій, а й лінгвісти, культурологи, літературознавці. Існують різні визначення цього поняття. М. Хайдеггер вважає, що під картиною світу слід розуміти «сам мир, мировое сущее в целом в его определяющей и обязательной для нас истине» [4, 102]. «Картина мира, сущностно понята, означает,

таким образом, не картину, изображающую мир, а мир, понятый как картина» [4, 103]. В словнику культури ХХ століття знаходимо таке визначення: «Картина мира – система интуитивных представлений о реальности. Картину мира можно выделить, описать или реконструировать у любой социопсихологической единицы – от нации или этноса до какой-либо социальной или профессиональной группы или отдельной личности. Каждому отрезку исторического времени соответствует своя Картина мира» [5, 155]. З. Д. Попова та І. А. Стернін пропонують розуміти під картиною світу «упорядоченную совокупность знаний о действительности, сформировавшуюся в общественном (а также групповом, индивидуальном) сознании» [6]. За словами К. О. Погосової, «картина мира получает в каждом национальном языке национальную форму выражения» [7]. О. А. Леонтович пише: «Для адекватной межкультурной коммуникации необходимо соответствие картин мира коммуникантов. Перемещение в новое культурно-языковое пространство требует от иноязычного коммуниканта корректировки собственной картины мира и приведения ее в соответствие с изменившимися условиями» [8, 156].

С. Г. Тер-Мінасова, Ю. П. Тен, К. О. Погосова, А. П. Садохін вважають, що в пам'яті людини існує кілька картин світу. Так, С. Г. Тер-Мінасова пише про те, що «окружающий человека мир представлен в трех формах: реальная картина мира, культурная (или понятийная) картина мира, языковая картина мира» [9, 42]. Е. С. Дерига, наприклад, виділяє релігійну картину світу [10, 163], З. Д. Попова та І. А. Стернін – художню [6].

Зупинимось докладніше на картині світу та розглянемо деякі її визначення. Ю. П. Тен пише, що «культурная модель мира – это целостный образ мира, который формируется в рамках исходных мировоззренческих установок

(мифологических, религиозных, философских, художественных, научных и т. д.) социальной общности» [11, 10] і додає, що ця модель є специфічною та відрізняється у різних народів світу [11, 11]. С. Г. Тер-Мінасова вважає, що «культурная (понятийная) картина мира — это отражение реальной картины через призму понятий, сформированных на основе представлений человека, полученных с помощью органов чувств и прошедших через его сознание, как коллективное, так и индивидуальное» [9, 42]. Вчена також вважає, що культурна картина світу специфічна, і це обумовлено такими чинниками, як географія, клімат, природні умови, історія, соціальна побудова, вірування, традиції, спосіб життя і под. [9, 42]. А. П. Садокін дає таке визначення: «Культурная картина мира — это совокупность рациональных знаний и представлений о ценностях, нормах, нравах, менталитете собственной культуры и культур других народов» [12, 28]. Дослідник пише, що «различное отношение к одному и тому же событию у разных народов можно объяснить только различиями их культурных картин мира, в которых это событие имеет разные ценность и значение» [12, 28]. На підтвердження цих слів Г. Д. Гачев відзначає, що «у каждого народа, культурной целостности, есть свой склад мышления, который и предопределяет картину мира, что здесь строится, и сообразуясь с которой и развивается история, и ведет себя человек, и слагает мысли в ряд, который для него доказателен, а для другого народа — нет» [3].

Говорячи про особливості картин світу, Є. С. Деріга вважає, що для кожної з них характерні свої риси [10, 161], однак відзначає, що «картины мира включают в себя и нечто общее, например, несколько стабильных компонентов: человек, мир, пространство, время» [10, 161], а найважливішими компонентами саме культурної картини світу Ю. П. Тен вважає простір, час, причину, долю, співвідношення частини та цілого, чуттєвого та трансцендентного і т. ін. [11, 10]. О. А. Леонтович пише про те, що саме ставлення до часу та ставлення до простору є одними з чинників в орієнтації різних культур [2, 85].

М. М. Бахтін в праці «Формы времени и хронотопа в романе» говорить про нерозривність часу і простору і визначає хронотоп як злиття просторових та часових прикмет в осмислюваному та конкретному цілому [13]. «Время здесь сгущается, уплотняется, становится художественно-зримым; пространство же интенсифицируется, вытягивается в движение времени, сюжета, истории. Приметы времени раскрываются в пространстве, и пространство осмысливается и изморяется временем» [13]. М. Хай-

деггер вважає, що «пространство есть абстрактная множественность различаемых в нем точек» [14, 478].

Подорожній нарис як жанр характеризується особливою формоутворюючою роллю простору та руху. Це основні складові картини світу, тому основний акцент в нашій роботі зроблено на аналізі простору у подорожніх нарисах Іллі Ільфа та Євгена Петрова «Одноэтажная Америка».

В 1935-му р. радянські публіцисти здійснили подорож у Сполучені Штати Америки. Їхня поїздка тривала три місяці, а її результатом стали дуже цікаві подорожні нариси. Ільф та Петров намагалися бути максимально об'єктивними, внаслідок їм вдалося відтворити цілісний образ Америки, країни, яка «одновременно ужасает, восхищает, вызывает жалость и дает примеры, достойные подражания» [15, 353], країни «богатой, нищей, талантливой и бездарной» [15, 353].

Картину світу в «Одноэтажной Америке» відтворює передусім простір, причому як географічний, природний, так і психологічний.

Ю. М. Лотман пише, що «понятие географического пространства принадлежит к одной из форм пространственного конструирования мира в сознании человека» [16, 240]. Географічний простір описується в «Одноэтажной Америке» за допомогою ключових бінарних опозицій: небо — земля, великий — маленький, високий — низький, природа — цивілізація, бідність — багатство. Основні враження у публіцистів склалися під час поїздок по містах, великих та маленьких, причому маленьких було в десятки разів більше. Можливо, завдяки саме цьому факту і було обрано назву книги. «Америка по преимуществу страна одноэтажная и двухэтажная. Большинство американского населения живет в маленьких городках, где жителей три тысячи человек, пять, десять, пятнадцать тысяч» [15, 77]. Маленькі міста розчарували нарисовців в основному тим, що вони дуже схожі та стандартизовані. «Это обесцвеченное и обезличенное скопление кирпича, асфальта, автомобилей и рекламных плакатов вызывает в путешественнике лишь ощущение досады и разочарования» [15, 77]. Одним з них був Галлоп, містечко, яке, за висловом самих авторів, дало дуже багато для розуміння Америки [15, 183]. «Именно этим вот отсутствием оригинальности и замечателен город Галлоп. Если американцы когда-нибудь полетят на луну, они обязательно построят там точь-в-точь такой же город, как Галлоп» [15, 183]. Крім подібності, ще однією особливістю таких містечок є те, що там нічого немає для душі [15, 151].

Що ж стосується великих міст, то письменників приголомшили і одночасно злякали Нью-

Йорк та Чикаго. Про цих гігантів написано окремо та багато. Основний прийом, використаний при описанні простору великих міст, – контраст. Нью-Йорк став першим містом, яке відвідали Ільф та Петров, вони побачили його ще з пароплава: «Берега еще не было видно, а нью-йоркские небоскребы уже подымались прямо из воды, как спокойные столбы дыма. Это поразительный контраст – после пустоты океана вдруг самый большой город в мире. Слева по борту обозначалась небольшая зеленая статуя Свободы. Потом она почему-то оказалась справа. Нас поворачивали, и город поворачивался вокруг нас, показываясь нам то с одной, то с другой стороны. Наконец он стал на свое место, невозможно большой, гремящий, еще совсем непонятный» [15, 9].

Ключові опозиції в описі Нью-Йорка – земля – небо та природа – цивілізація. Письменники дійшли висновку, що численні парки в цьому місті призначені не для людей, а для машин. Хмарочоси, які зливаються з небом та являють собою всевітньо відомий образ Нью-Йорка, затьмарюють собою навіть таке природне явище, як місяць. «Луна виднелась в промежутке между двумя шестидесятиэтажными домами. Но любопытный, прильнувший к трубе, смотрел не на луну, а гораздо выше, – он смотрел на вершину «Импайр Стейт Билдинг», здания в сто два этажа» [15, 12].

Існування в Нью-Йорку підземного метро, а у зв'язку з цим постійного гуркоту та шуму, зробили образ цього міста по-справжньому диявольським. «Из каких-то люков, вделанных в мостовую и прикрытых круглыми металлическими крышками, пробивался пар. Мы долго не могли понять, откуда этот пар берется. Красные огни реклам бросали на него оперный свет. Казалось, вот-вот люк раскроется и оттуда вылезет Мефистофель и, откашлявшись, запоет басом прямо из «Фауста»: «При шпаге я, и шляпа с пером, и денег много, и плащ мой драгоценен» [15, 12–13]. Емоційно та образно змалювали Ільф та Петров звуки, якими наповнене це велике місто: «На улице падал маленький неслышный дождь. Но если бы даже была гроза с громом и молнией, то и ее не было бы слышно. Нью-Йорк сам гремит и сверкает почище всякой бури. Это мучительный город. Он заставляет все время смотреть на себя. От этого города глаза болят. Но не смотреть на него невозможно» [15, 35]. Про враження першого дня Ільф та Петров написали так: «...поздно ночью мы вернулись в отель, не разочарованные Нью-Йорком и не восхищенные им, а скорее всего встревоженные его громадностью, богатством и нищетой» [15, 16].

А вранці Нью-Йорк постав перед письменниками зовсім іншим. «Утром, проснувшись на

своем двадцать седьмом этаже и выглянув в окно, мы увидели Нью-Йорк в прозрачном утреннем тумане. Это была, что называется, мирная деревенская картинка. Нью-Йорк открывался сразу в нескольких плоскостях» [15, 20]. Контраст проявляется не тільки в описанні самого міста, а й в порівнянні міста з його околицями: «А мы отъехали от Нью-Йорка только сто миль. Только в ста милях позади находилось самое громыхательное поселение в мире, а здесь уже тишина, провинциальный, захватывающий душу флирт во время танцев, какие-то стебли, даже цветочки» [15, 72].

Наступним великим містом, яке відвідали публіцисти, було Чикаго. Місто, яке справило подвійне і при цьому незабутнє враження.

Ось як нарисовці описали перші враження: «Ночной Чикаго, к которому мы подъехали по широчайшей набережной, отделяющей город от озера Мичиган, показался ошеломительно прекрасным. Огни верхних этажей небоскребов смешивались со звездами. Бесновались электрические рекламы. Здесь, как в Нью-Йорке, электричество было дрессированное» [15, 134].

Однак після того, як Ільф та Петров звернули з центральної вулиці, їх поглядам відкрилося те, чого вони ще довго не могли забути. Вони побачили бруд, негрі та страхітливу бідність. «Едва ли где-нибудь на свете рай и ад переплелись так тесно, как в Чикаго. В конце-концов это близкое соседство ада делает жизнь в раю тоже не очень-то приятной. И это в одном из самых богатых, если не в самом богатом городе мира!» [15, 123]. Чикаго не був винятком, він швидше був правилом. Америка – країна, яка повністю пронизана контрастами та протиріччями. Письменники дійшли висновку, що Америка серйозно і тяжко хвора: «Она в состоянии сейчас, сегодня прокормит миллиард людей, а не может прокормить свои сто двадцать миллионов. Она имеет все, чтобы создать людям спокойную жизнь, а устроилась так, что все население находится в состоянии беспокойства» [15, 351].

На відміну від міських джунглів, природа Сполучених Штатів викликала у письменників тільки позитивні емоції. Саме природою вони захоплювалися протягом всієї подорожі, саме їй присвятили найбільш схвальні та метафоричні рядки. Г. Д. Гачев пише: «Что самое стабильное в национальной целостности? Этнос? Язык? Психика? Обычай?.. Все подвержено изменению. Главное же, что постоянно питает и расширенно воспроизводит национальную целостность, – это природа, где совершается история данного народа» [3].

Приголомшуюче враження на Ільфа та Петрова справив Великий Каньон, який публіцисти назвали одним з найбільших географіч-

них чудес світу [15, 193]. «На горы надо смотреть снизу вверх. На кэньон – сверху вниз. Зрелище Гранд-кэньона не имеет себе равного на земле. Да это и не было похоже на землю. Пейзаж опрокидывал все, если можно так выразиться, европейские представления о земном шаре. Такими могут представиться мальчику во время чтения фантастического романа Луна или Марс. Мы долго простояли у края этой великолепной бездны. Мы, четверо болтунов, не произнесли ни слова. Глубоко внизу проплыла птица, медленно, как рыба. Еще глубже, почти поглощенная тенью, текла река Колорадо» [15, 195]. Публіцисти постійно порівнювали цивілізацію і природу. Однак цивілізація не розглядається як щось негативне по відношенню до природи. Навпаки. Письменники у захваті від того, як грамотно та розумно американці змогли поєднати ці дві складові буття людства, поєднати на благо країни і людей. «Американская природа и американская техника не только дополняли друг друга, чтобы, объединившись, поразить воображение человека, подавить его, – они давали очень выразительные и точные представления о размерах, размахе и богатстве страны, где все во что бы то ни стало должно быть самое высокое, самое широкое и самое дорогое в мире» [15, 236].

Читач із задоволенням насолоджується описами пустелі, океана, заповідних парків, скель і печер. Природний простір описаний емоційно та яскраво, він пронизаний захопленнями враженнями публіцистів. Можна з впевненістю сказати, що природа Сполучених Штатів – головне, чим невтомно захоплювались Ільф та Петров. Широкі описи пейзажу прикрасили подорожні нариси, зробили їх виразними. В їхніх подорожніх нарисах пейзаж використано для зображення місця та обстановки, життєвої ситуації, розрядки напруженої оповіді, постановки соціально значущих проблем, передавання читачам певного настрою і показу внутрішнього стану героя твору, нарешті, як композиційний елемент [17].

Географічний простір Америки описано нарисовцями за допомогою бінарних опозицій. Тому в географічному просторі центр картини світу практично не позначено. Він зміщений в психологічний простір, в якому деякій сакралізації піддається Москва та Радянський Союз в цілому. «Мы проехали десять тысяч миль. И в течение всего пути нас не покидала мысль о Советском Союзе» [15, 346].

Аналізуючи географічний простір античного роману, М. М. Бахтін пише, що його центром завжди була своя реальна батьківщина, яка дає точку зору, масштаби, підходи та оцінки, організовує бачення та розуміння чужих країн та

культур (не обов'язково при цьому своє рідне оцінюється позитивно, але воно обов'язково дає масштаби та фон) [13, 141]. Журналісти в деякій мірі ідеалізували батьківщину, Москву. Вони використали її в якості критерію оцінки під час описання американського соціуму. Ільф та Петров не раз проводили паралелі між Америкою та Радянським Союзом, і робили це максимально об'єктивно, з упевненістю стверджуючи, що у Америки можна дуже багато в чому навчитися [15, 351].

З особливим почуттям та теплотою автори описують випадкові або заплановані зустрічі з земляками. Так, в один из вечорів Ільфа та Петрова запросили в гості російські молокани з Сан-Франциско. Письменники дивувалися тому, як, живучи в Америці довгий час, вони залишилися росіянами душею. Від'їжджаючи з так званої Російської гірки, вони написали: «...внизу кипели американские, итальянские, китайские и просто морские страсти, строились чудесные мосты, на острове в федеральной тюрьме сидел Аль-Капонэ, а здесь в какой-то добровольной тюрьме сидели люди со своими русскими песнями и русским чаем, сидели со своей тоской огромные люди, почти великаны, потерявшие родину, но помнящие о ней ежеминутно» [15, 255–256]. Практично всі, кого Ільф та Петров зустрічали на своєму шляху, позитивно відгукувалися про Радянський Союз, і нарисовці, не без гордості фіксували ці відгуки.

Реконструювавши картину світу подорожніх нарисів Іллі Ільфа та Євгена Петрова, можна зробити висновок, що простір тут є ключовою складовою. Такий самий висновок можна зробити у відношенні до образу Америки. Основний прийом, який використовується при описанні географічного простору, – контраст. Ним пронизані всі сторони американського життя. Куди тільки вирушали публіцисти, скрізь, в кожному штаті, в кожному місті, вони знаходили парадоксальні речі. Пейзаж, в тому числі міський, який займає одне з основних місць в нарисах, додав тексту емоційності та образності. Психологічний простір за своєю структурою інший, його основою є не бінарна опозиція, а в якійсь мірі сакралізований центр. Протягом всієї подорожі думки та мрії письменників були незмінно спрямовані до Москви.

Безумовно, картина світу, відтворена Іллею Ілфом та Євгеном Петровим, є суб'єктивною. Вона формується в залежності не тільки від ментальності, культури, освіти авторів, а й від ідеології. Ідейна структура, пропагандистське начало, звичайно, деформують модель світу. Не дивлячись на це образ Сполучених Штатів, змальований в подорожніх нарисах «Одноэтажная Америка», без сумніву є глибоким, цілісним та емоційно насиченим.

1. Александров О. Базова модель публіцистичної комунікації // *Діалог : Медіа-студії : зб. наук. пр. / [відп. ред. О. В. Александров]. – О. : Астропринт, 2012. – Вип. 15. – С. 13.*
2. *Культура, человек и картина мира / АН СССР, Ин-т философии ; [отв. ред. А. И. Арнольдов, В. А. Кругликов]. – М. : Наука, 1987. – 350 с.*
3. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос [Электронный ресурс] / Г. Д. Гачев. – М. : Прогресс, 1995. – 480 с. – URL: <http://sm.znaimo.com.ua/docs/66/index-331373.html>.
4. Хайдеггер М. Время картины мира / М. Хайдеггер // *Время и бытие : ст. и выст. – М. : Республика, 1993. – С. 41–62.*
5. *Картина мира [Электронный ресурс] // Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. – М. : Аграф, 1999. – С. 155–159. – URL: <http://www.countries.ru/library/theory/kartinamira.htm>.*
6. *Картина мира / Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин [Электронный ресурс]. – URL: <http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika/kartina-mira/>.*
7. Погосова К. О. Картина мира и ее виды / К. О. Погосова // *Бюл. Владикавказ. ин-та управления. – Владикавказ, 2006. – № 17. – С. 217–230.*
8. Леонтович О. А. Россия и США: введение в межкультурную коммуникацию : учеб. пособ. – Волгоград : Перемена, 2003. – 399 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учеб. пособ. / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово / Slovo, 2000. – 259 с.
10. Дерига Е. С. Картина мира: проблема многообразия видов // *Сборник научных трудов НГТУ. – 2006. – № 1 (43). – С. 159–164.*
11. Тен Ю. П. Культурология и межкультурная коммуникация : учебник / Ю. П. Тен. – Ростов н/Д.: Феникс, 2007. – 328 с.
12. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учеб. пособ. / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М ; ИНФРА-М, 2004. – 288 с.
13. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике [Электронный ресурс] // *Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407. – URL: <http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronmain.html>.*
14. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; [пер. с нем. В. В. Бибихина]. – М. : Ad Marginem, 1997. – 451 с.
15. Ильф И., Петров Е. Одноэтажная Америка. – Баку: Азернешр, 1991. – 360 с.
16. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М., 1996. – 464 с.
17. Ким М. Н. Технология создания журналистского произведения [Электронный ресурс]. – С.Пб. : Изд-во Михайлова В. А., 2001. – URL: <http://evartist.narod.ru/text/71.htm>.

Подано до редакції 08. 07. 2013 р.

Valkova Kateryna. Worldview in the travel sketches «Single stage America» by Ilya Ilf and Yevgeny Petrov.

In the article we consider the worldview, recreated in the travel sketches by Ilya Ilf and Yevgeny Petrov. The main emphasis is on the analysis of geographical and psychological space as the main category, which gives an idea about the worldview in these sketches.

Keywords: worldview, space, contrast, Ilya Ilf and Yevgeny Petrov, America.

Валькова К. Г. Картина мира в путевых очерках Ильи Ильфа и Евгения Петрова «Одноэтажная Америка».

В статье рассматривается картина мира, воссозданная в путевых очерках Ильи Ильфа и Евгения Петрова. Основной акцент сделан на анализе географического и психологического пространства, как основной категории, дающей представление о картине мира в этих очерках.

Ключевые слова: картина мира, пространство, контраст, Илья Ильф, Евгений Петров, Америка.